

УДК 811.161.1'373.2

АДЭТНАНІМІЧНЫЯ НАЗВЫ Ё МІКРАТАПАНІМІ МАГІЛЁЎШЧЫНЫ

Н.Р. Тачыла
(Мазыр, Беларусь)

У артыкуле даецца апісанне і семантычная характарыстыка адэтнонімічных адзінак (камонімаў, віконімаў, дрымонімаў, драмонімаў, аронімаў, агронімаў, гелонімаў, някронімаў і інш.), якія ўжываюцца ў гаворках Магілёўшчыны і скампанаваны ў пэўныя лакальныя групы.

Ключавыя словы: этнонім, мікратапонім, адэтнонімічныя ўтварэнні, народ.

In article the description and the semantic characteristic of units which are formed from ethnonyms is given and are used in dialects of Mogilevshchina and are grouped in certain local groups.

Keywords: ethnonym, toponymic education, mikrotaponim, toponymic names.

Праблемай вывучэння этнонімаў і А. Супяранскай, А. Рогалева, Т.Аліферчык, адэтнонімічных утварэнняў займаюцца многія М. Даніловіч. Аднак патрэбна адзначыць тое, даследчыкі, сярод якіх вылучаюцца працы што да сённяшняга часу адэтнонімічныя адзінкі

не прааналізаваны сістэмна і ўсебакова. Пад адэтнанімічнымі ўтварэннямі мы разглядаем усе мікратапонімы, што маюць у сваім складзе *этнанімы*: (назвы народаў, нацый, народнасцей, плямёнаў, родаў і інш.) [1]. Гэта назвы археалагічных аб'ектаў курганаў, магільнікаў, стаянак розных стагоддзяў, найменні палёў, урочышчаў, лясоў, вуліц, балот і інш., якія адлюстроўваюць памяць аб гістарычных з'явах, што адбываліся на тэрыторыі Беларусі і аставілі глыбокі след у калектыўнай памяці народа [2, 13]. Паводле В. Жучкевіча, *мікратапонімы* – гэта асобны клас геаграфічных назваў, якому ўласцівы свае асобныя рысы; назвы невялікіх аб'ектаў, на моўныя формы якіх уплываюць асаблівасці саміх рэалій [6, 46]. На думку В. Лемцюговай, асноўная частка такіх назваў фарміруецца і функцыяніруе ў вуснай народнай мове і, у адрозненне ад агульных апелятываў, мае вузкую рэгіянальную прывязку. Таму мікратапонімы звычайна нясуць на сабе адбітак той ці іншай гаворкі або дыялекту [5, 64]. Вельмі спецыфічнымі ў гэтым плане з'яўляюцца разнастайныя адэтнанімічныя апелятывы, засведчаныя ў названым рэгіёне.

Мікратапонімы адэтнанімічнага паходжання з'яўляюцца не простым фіксатарам моўных асаблівасцей, уласцівых канкрэтнаму дыялекту, яны ўяўляюць сабою важную крыніцу для вывучэння і фармавання этнічнага складу насельніцтва рэгіёна, а іх аналіз дазваляе больш глыбока вывучаць узаемаўплывы і этнічныя стасункі карэнных жыхароў з прадстаўнікамі іншых народаў, якія пражываюць ці пражывалі на тэрыторыі Беларусі, могуць служыць паглыбленаму даследаванню мовы і жыцця этнасаў.

Вывучэнне лексічнага складу мікратапонімаў і семантыкі іх утваральных асноў, як засведчана ў многіх навуковых працах, дае магчымасць не толькі высветліць іх прыхаваную матывацыю, але і раскрыць механізм мясцовай намінацыі, выявіць у мікратапаніміі найбольш важныя моўныя кампаненты, якія ўказваюць на адпаведныя спецыфічныя гісторыка-эканамічныя і дыялектныя асаблівасці, на прыродна-геаграфічныя ўмовы Магілёўшчыны.

Намі скаманаваны адэтнанімічныя мікратапонімы ў пэўныя лакальныя групы і зроблена семантычная характарыстыка адзінак,

якія выяўлены ў “Слоўніку мікратапонімаў Магілёўшчыны”, дзе тлумачэнне некаторых назваў прыведзена з улікам іх народнага разумення. Сярод названых адзінак вылучаюцца:

- *віконімы* – найменні ўнутрысельскіх аб'ектаў: *Германія* – “частка вёскі на водшыбе”, там раней жылі *германцы*, так у народзе называюць *немцаў* (Сямёнаўка Клім., Ціманавя Клім.) [3, 52]; *Жыдаў Хутар* “частка вёскі, раней тут жыў *яўрэй*, які меў невялікі магазін”, у народных гаворках *яўрэяў* называлі *жыдамі* (Мурын Бор Касц.), *Жыдоўня* – “частка вёскі, дзе жылі *яўрэі*” (Леніна Красн.) [74]; *Казакі* – “частка вёскі, дзе раней жылі *казакі*” (Суша Кліч.) [3, 87]; *Латышчына* – “частка вёскі, дзе жылі *латышы*” (Завіраўка Клім.) [3, 120]; *Хахлоўка* – “вуліца, дзе жылі *хахлы*”, так у прастанародзі называлі *украінцаў* (Дуброва Кругл.) [3, 187];

- *дрымонімы* – назвы лясных масіваў, лясных дзялянак, бароў, гаёў: *Латышчына* – “частка лесу, тут раней жыў чалавек па нацыянальнасці *латыш*” (Вільчыцы Маг.) [3, 120]; *Ліцвінаўшчына* – “лес, у якім жылі *літоўцы* (*ліцвіны*)”, а *Літва*, як сведчаць сучасныя працы даследчыкаў, гэта пераважна землі сучаснай паўночна-заходняй Беларусі Міншчыны, Гродзеншчыны, таму так раней называлі *беларусаў* з паўночна-заходняй часткі Беларусі (Сухары Маг.) [3, 123]; *Ляхава Града* – “поле, некалі тут была вёска, у якой жылі *палякі*”, якіх у народзе называлі *ляхамі* (Ясень Асіп.) [3, 128], *Ляхавіца* – “лес, які раней належаў (*ляху*) *паляку* Ляхавіцкаму” (Падзалешша Глуск.), *Ляхаўшчына* – “частка лесу, некалі тут была вёска Ляхаўшчына”, у ёй жылі (*ляхі*) *палякі* (Раздзел Мсц., Петухоўка Чав., Татарка Асіп., Карасі, Русакі Шкл.) [3, 129]; *Туркаваручча* – “кустоўнік, тут адбылася бітва з *татарамі*”, у народных гаворках *татарамі* называлі *туркаў* і прадстаўнікоў іншых мусульман (Задабрасць Крыч.) [3, 183]; *Цыганове* “лес, дзе стаялі *цыганы*” (Чэрнеўка Шкл.), *Цыганскія Лясы* – “месца, дзе жылі *цыганы*” (Вышова Мсц.) [3, 192]; *Яўрэйскае Кладбішча* – “лясок, дзе былі забіты *яўрэі*” (Мірнае Крыч.) [3, 204];

- *драмонімы* – назвы дарог: *Ляхаўская Дарога* “раней па ёй хадзілі жыхары вёскі Ляхі”, *палякі* па нацыянальнасці (Петухоўка Чав.) [3, 129]; *Немцаў Пераезд* “дарога праз

чыгунку, па ёй наступалі *немцы* ў час Вялікай Айчыннай вайны” (Цінькава Крыч.), *Нямецкі Брод* – “месца на рэчцы, дзе ў час вайны купаліся *немцы*” (Чэрнеўка Шклоў.) [3, 142]; *Яўрэйская Дарога* – “тут жылі купцы *яўрэі*” (Крычаў) [3, 204]; *Казачкоў Мост* “мост праз балота, яго зрабілі *казакі*” (Доўгае Кліч.) [3, 87];

• *аронімы* уласныя назвы любых формаў рэльефу (пагоркі, узвышшы, даліны, нізіны, хрыбты, паляны): *Германавя Гара* – “месца каля ракі, дзе да вайны жыў *немец*, якога звалі *Германам*” (Маслоціна Глуск.) [3, 52], *Германавы Луг* “тут некалі жылі перасяленцы (*германцы*), якія не маглі размаўляць па-беларуску” (Сласцёны Чав.) [3, 58]; *Жыдаўка* – “мясціна каля лесу, тут хаваліся *яўрэі*” (Глухая Сяліба Бых.), *Жыдоўшчына* “узвышша, раней тут знаходзіўся *яўрэйскі* пасёлак” (Шумілавічы Шклоў., зараз не існуе) [3, 74]; *Жыдаўская Лаішчына* – “узвышанае месца, тут быў *яўрэйскі* пасёлак” (Забалоцце Мсц.) [3, 74]; *Жыдоўшчына* “мясціна каля лесу, дзе хаваліся *яўрэі*” (Міхейкава Кругл.) [3, 74]; *Казакі Гаёк* – “месца на балоце, дзе ўтапіўся *казак*” (Палянікавічы Бых.) [3, 87]; *Ляхавічы* – “урочышча, некалі тут была вёска *Ляхі*” (Чэрыкаў) [3, 129]; *Немцава Ляда* “паляна ў лесе, у час Вялікай Айчыннай вайны тут было знішчана шмат *немцаў*” (Арэхаўка Кліч.), *Немцаў Луг* – “належаў *немцу*” (Глінь Чэрык.) [3, 140], *Французскі Курган* – “узгорак, насыпаны ў час вайны 1812 года” (Раздзел. Мсц.) [3, 185]; *Цыганскі Двор* – “месца, дзе спыняліся *цыганы*” (Умыркі Мсц.), *Цыганскі Луг* – “частка лугу, якая належыла *цыгану*” (Маслакі Гор.), *Цыганскі Паруснік* – “месца каля лесу, раней тут быў *цыганскі* табар” (Леніна Красн.), *Цыганскія Горы* – “узгоркі, дзе раней спыняліся *цыганскія* табары” (Барсукі Бых.) [3, 192]; *Цыганоўка* – “урочышча, дзе спыняліся і пражывалі *цыганы*” (Клімавічы), *Цыганскі Хутар* “урочышча, раней тут жылі *цыганы*” (Колтава Мсц.) [3, 192]; *Шведаў Бугор* – “узгорак у лесе ад часоў вайны са *шведамі*” (Ганічы Клім., Леніна Красн.), *Шведская Горка* – “месца на полі, тут калісьці стаялі *шведы*” (Маняцічы Крыч.), *Шведскія Курганы* “узвышша, тут былі пахаваны *шведы*” (Новая Слабада Слаўг.) [3, 197]; *Яўрэйскае* “мясціна

непадалёк ад *яўрэйскіх* могілак” (Свіслач Асіп.) [3, 205];

• *агронімы* – назвы палёў, зямельных надзелаў, апрацаваных участкаў, ніў: *Амерыканскі хутар* – “сёння назва поля, раней тут жыў селянін, які выехаў у *Амерыку*” (Ліпень Асіп.) [3, 9]; *Армянскі завод* “месца, дзе раней быў асфальтавы завод, на якім працавалі *армяне*” (Катка Глуск) [3, 13]; *Жыдава Ляда* – “поле, што належала *жыду*”, так у народзе называлі *яўрэяў* (Балбечана Гор.), *Жыдаўская Кузня* “поле, тут стаяла кузня, дзе працавалі *яўрэі*” (Сялецкае Касц.) [3, 74]; *Казаква Гара* – “поле, тут пахавалі *казака*” (Кухенка Бабр.) [3, 87]; *Латышоўшчына* – “поле, на якім знаходзіцца могілка *латышоў*” (Альхоўка Чав.), *Латышы* “поле, раней тут жылі *латышы*” – перасяленцы з Латвіі (Мяжэнін Клім.) [3, 120]; *Ліцвінскае Поле* – “раней належала *ліцвінам*”, так называлі жыхароў сучаснай Міншчыны і Гродзеншчыны (Быхаў) [123]; *Ляхава Града* “поле, тут раней жылі *ляхі*” (*палякі*) (Арсічы Бабр.) [3, 120], *Ляхаўка* – “поле, раней тут быў хутар, дзе жыў *польскі* пан” (Градзенка Маг.), *Ляхаўскае Поле* – “раней тут жыў пан (*паляк*) *Лях*” (Петухоўка Чав.), *Ляхаўшчына* “поле, каля вёскі Ляхаўка, у якой жылі *палякі*” (Молатаў Слаўг.), *Ляхі* – “поле, раней тут была сядзіба *польскага* пана *Ляха*” (Петухоўка Чав.) [3, 129]; *Немцава Канава* – “поле, у час Вялікай Айчыннай вайны тут быў *нямецкі* акуп” (Кухенка Бабр) [3, 140]; *Палякоўшчына* – “поле, некалі там быў хутар, дзе жылі *палякі*” (Лука Асіп.) [3, 146]; *Хахлоўшчына* – “поле, раней тут была сенажаць, што належала *ўкраінцу*”, якога мясцовыя жыхары звалі *хахло* (Балбечана Гор.) [3, с. 187]; *Цыганскі Пасёлак* – “поле, дзе жылі *цыганы*” (Вонічы Кліч.); *Цыганшчына* “поле, раней тут жылі *цыганы*” (Затоны Гор.) [3, 192]; *Швядоўскае Поле* – “тут была бітва са *шведамі*” (Стары Дуб Мсц.) [3, 197];

• *гелонімы* – назвы балот: *Жыдоўскае Балота* – “некалі тут забілі *яўрэя*” (Канаўка Хоц., Гародня Чав.) [3, 74]; *Немцава Канава* “частка балота, у якім у час вайны затануў *нямецкі* танк” (Лебядзёўка Слаўг.) [3, 140]; *Фрыцава Балота* – “частка балота, дзе загінулі *немцы*”, якіх у народзе называлі *фрыцамі* (Рэчкі Маг.); *Хахлова Балота* “частка балота, якую выкапалі перасяленцы *хахлы*”, так у

гаворках называюць жыхароў Украіны (Саматэвічы Касц.) [3, 187];

• *някронімы* назвы могілак: *Жыдоўскае Кладбішча* – “*яўрэйскія могілкі*” (Клічаў, Баханы Хоц.) [3, 74]; *Яўрэйскі Курган* – “могілкі *яўрэяў*” (Дашкаўка Маг.) [3, 204].

На даследуемай тэрыторыі засведчана 76 адзінак, што маюць ў сваім складзе этнонімы: лях (12), цыган (11), жыд (9), немец (7), германец (5), казак (5), яўрэй (4), швед (4), літвін (4), латыш (4), хахол (3), кітаец (2), француз (1), турак (1), паляк (1), фрыц (1), армянін (1), амерыканец (1).

Гэтыя адэтнанімічныя ўтварэнні можна падзяліць на дзве групы. Да першай групы адносяцца намінацыі, што маюць у сваім складзе два кампаненты, з якіх першы атрыбутыўна-генетыўны суадносіцца са значэннем этноніма і ўказвае на прыналежнасць да якой-небудзь мясцовасці ці народа: *Ліцвінскае Поле, Кітайскі Пасёлак, Казачкоў Мост*. Другі кампанент (можа ўжывацца як у адзіночным ліку, так і *pluralia tantum*) указвае на: занятка, рамяство: *Шляхецкі Млын, Жыдаўская Кузня*; вынік чалавечай дзейнасці: *Казачкоў Мост, Яўрэйская Дарога*; на аб’екты, дзе спыняліся іншаземцы, дзе стаялі іх пабудовы, прыстасаванні: *Цыганскія Лясы, Цыганскія Горы, Казацкі Гаёк, Ляхаўскае Поле, Швядоўскае Поле, Жыдава Ляда*; дзе яны аседля жылі, працавалі: *Жыдаў Хутар, Кітайскі Пасёлак, Яўрэйская Мяціна, Цыганскі Пасёлак, Казакова Дворышча*; месцы, дзе яны загінулі ці былі пахаваны: *Жыдоўскае Кладбішча, Французскі Курган, Яўрэйскі Курган, Шведскія Курганы* і інш. (У гаворках Магілёўшчыны зафіксавана 42 адзінкі).

Другая група – гэта аднакампанентныя намінацыі, якія можна падзяліць на некалькі падгруп, што адрозніваюцца па сваёй марфалагічнай структуры: “аснова”, “аснова+фармант”. Да першай падгрупы адносяцца адзінкавыя назвы тыпу *Германія, Кітай*. Другая падгрупа адэтнанімічных найменняў (аснова+фармант) мае розныя шляхі ўтварэння: уключае ў сябе апелятывы на *-шчын-а* (зафіксавана 9 адзінак) – *Ліцвінаўшчына, Ляхаўшчына, Жыдоўшчына, Латышчына, Латышоўшчына, Цыганшчына, Хахлоўшчына і інш.*; мікратапонімы (*Pluralia tantum*) тыпу *Ляхі, Казакі, Латышы* (3 адзінкі); мікратапонімы на *-аў/-оў* – *Жыдоўня, Жыдаўка,*

Ляхаўка, Хахлоўка, Цыганоўка і інш., (у гэтым арэале засведчана 5 адзінак).

На прыкладах адэтнанімічных мікратапонімаў выразна прасочваюцца такія словаўтваральныя асаблівасці як:

анімізацыя, калі, напрыклад, агульныя назвы паселішчаў выкарыстоўваюцца як уласныя мікратапанімічныя найменні: *двор* → *Цыганскі Двор; поле* → *Ліцвінскае Поле; хутар* → *Амерыканскі Хутар; дарога* → *Ляхаўская Дарога; луг* → *Цыганскі Луг* і г.д.;

анімізацыя этноніма: *немец* → *Нямецкі Луг; германец* → *Германаў Луг; лях* → *Ляхава Града* і г.д.;

трансанімізацыя – пераход онімаў з аднаго класа онімаў у іншы клас: *Германія* назва дзяржавы → *Германія* – частка вёскі на водшыбе (в. Сямёнаўка Клім.).

Такім чынам, на даследуемай тэрыторыі дамінаруюць адэтнанімічныя ўтварэнні з лексмай *лях* (у гаворках Магілёўшчыны зафіксавана 12 адзінак), якія адлюстроўваюць вынікі беларуска-польскіх моўных кантактаў. Паводле В. Вярэніча, такое ўжыванне гэтых анамастычных назваў тлумачыцца тым, што ў гэтым рэгіёне было некалькі польскіх паселішчаў, заснаваных у XVI–XVIII ст., калі польскія магнаты раздавалі лясныя надзелы перасяленцам з этнічнай Польшчы за нясенне розных павіннасцей. Ад этноніма *немец* утворана таксама вялікая колькасць мікратапонімаў. На думку даследчыкаў (М. Даніловіч, В. Вярэніч, В. Лемцюгова, В. Шур, Г. Іванова), верагодней усяго таму, што ў перыяд першай сусветнай вайны і ў час Вялікай Айчыннай вайны па тэрыторыі Беларусі прайшлі нямецкія заваёўнікі. А ў народзе іх называлі проста “*немцы*”. Слова “*нямецкі*” легла ў аснову адэтнанімічных мікрааб’ектаў не толькі на Магілёўшчыне (зафіксавана 12 адзінак). Такія найменні сустракаюцца і на Гродзеншчыне: *Нямецкія Могілкі* (Мікалаеўшчына Маст.), *Нямецкі Могільнік* (Сніпаўшчына Ашмян.), *Нямецкая Дарога* (Якубавічы Шчуч.), *Нямецкі Лес* (Забарцы Ашмянс.), *Нямецкія Капцы* (Фалькавічы Лідс.) [9 с. 112] і на Мазырскім Палессі: *Нямецкая* (Альшаны Стол.), *Немцы* (Мялешкавічы Мазыр.), *Немцаў Востраў* (В. Малешава Стол.), *Немчэ* (М. Малешава Жытк.), *Немкі* (Іванава Слабада Тураў), *Немцы* (Колкі Стол.). У вялікай колькасці сустракаюцца мікратапонімы, утвораныя ад этноніма *цыган* (значная этнічная група на

Беларусі), як адзначае І. Гапоненка, *цыганамі*, або *грэкамі* ў XIX ст. называлі сучасных *малдаван* у Прычарнамор'і [10, с. 229]. У мікратапаніііі Магілёўшчыны лексема *цыган* звычайна указвае на аб'екты, дзе спыняліся цыганы, дзе стаялі іх шатры (зафіксавана 11

адзінак). І ў іншых рэгіёнах Беларусі, напрыклад, на Мазыршчыне ёсць мікратапонімы, утвораныя ад этноніма *цыган*: *Цыганка*, *Цыганскія Пелі* (Ляхаўцы Калін.), *Цыганскі Островок* (Новая Рудня Ельск.) і інш.

Літаратура

1. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. 2-е изд., перераб. и доп. / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 153 с.
2. Рогалев, А.Ф. Этнические и географические названия как источник для изучения этноязыковой истории (на материале Беларуси): автореф. Дис. - д-ра филол. наук: 20.11.1996; Белорус. гос. ун-т [Текст] / А.Ф. Рогалев. Минск, 1996. С. 13.
3. Слоўнік мікратапонімаў Магілёўшчыны / склад. С.В. Клімуць [і інш.]. Магілёў: МДУ імя А. Куляшова, 2004. – 208 с.
4. Ефремова, Т.Ф. Современный словарь русского языка три в одном: орфографический, словообразовательный, морфемный. – М.: АСТ, 2010. – 699 с.
5. Аршанкова, Г.У., Лемцюгова, В.П. Словаўтварэнне адтапанімічных прыметнікаў / Г.У. Аршанкова, В.П. Лемцюгова: Беларуская анамастыка. Рэд. М.В. Бірыла. Мн.: Навука і тэхніка, 1977. – С. 64–73.
6. Жучкевіч, В.А. Макратапанімія, агульныя заканамернасці, яе ўзнікненне і функцыяніраванне / В.А. Жучкевіч: Беларуская анамастыка, 26 /Зборнік / Рэд. В.П. Лемцюгова/. – Мн.: Навука і тэхніка, 1981. – С. 46–73.
7. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А.П. Непокупный. М.: Наука, 1986. – 254 с.
8. Карпенко, Ю.О. Синхронічна сутніць лексико-семантичнага способу словотвору // Мовознаўство. – 1992. - № 4. С. 3–10.
9. Марозаў, В.І. Сляды вайны ў тапанііі Гродзеншчыны / В.І. Марозаў: Беларуская анамастыка. Рэд. М.В. Бірыла. Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – С. 112–118.
10. Гапоненка, І.А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця / І.А. Гапоненка. Мінск: БДУ, 20012. 307 с.

Умоўныя скарачэнні:

(*Асіп.* – Асіповіцкі раён, *Ашмян.* – Ашмянскі, *Бабр.* – Бабруйскі, *Бых.* – Быхаўскі, *Гор.* – Горацкі, *Глуск.* – Глускі, *Жыт.* – Жыткавіцкі, *Ельск.* – Ельскі, *Клім.* – Клімавіцкі, *Касц.* – Касцюковіцкі, *Кругл.* – Круглянскі, *Крыч.* – Крычаўскі, *Красн.* – Краснапольскі, *Калін.* – Калінкавіцкі, *Лід.* – Лідскі, *Маг.* – Магілёўскі, *Мсц.* – Мсціслаўскі, *Слаў.* – Слаўгарадскі, *Стол.* – Столінскі, *Чав.* – Чавускі, *Чэрык.* – Чэрыкаўскі, *Шкл.* – Шклоўскі, *Шчуч.* – Шчучынскі).